

STUDIA

Redactie door Valerie VRANCKEN

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Offprint

KETELAAR, Eric (2026). Familiearchieven: eenheid in verscheidenheid.

In Valerie VRANCKEN (red.), *Registreren, corresponderen en bewaren : Archiefvorming in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd* (Studia, 180, pp. 125–135). State Archives of Belgium.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20580460>

Registreren, corresponderen en bewaren

*Archiefvorming in stedelijke en familiale context in
de vroegmoderne tijd*

Acta van de studiedagen gehouden op 15 maart en 3 september 2019 te Leuven

Redactie door
Valerie VRANCKEN

Brussel
2026

ALGEMEEN RIJKSARCHIEF
EN
RIJKSARCHIEF IN DE PROVINCIËN

STUDIA

180

© Rijksarchief in België, 2026
Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel (België)
<http://www.arch.be>

De digitale versie van deze publicatie wordt verspreid onder de
Creative Commons-licentie CC BY-NC-ND 4.0.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20465480>

ISBN 978 94 6391 634 9
D/2026/531/038
Publicatienummer : 6675

Familiearchieven: eenheid in verscheidenheid¹

ERIC KETELAAR

De familie kan worden opgevat als een gemeenschap waarin identiteiten en archieven worden gevormd.² Het eerste sociale raamwerk van de herinneringen van een persoon wordt gevormd door zijn of haar familie. Persoonlijk geheugen (herinnering aan wat men heeft meegemaakt) is niet afgesloten van de herinneringen van anderen, uit wat Maurice Halbwachs – de eerste theoreticus van het collectieve geheugen – sociale of historische herinnering noemde. Ook de familie heeft een geheugen: zoals met elke andere collectieve groep heeft de familie in de woorden van Halbwachs “haar herinneringen die het alleen herdenkt, en haar geheimen die alleen aan haar leden worden onthuld.”³ Door het familiegeheugen is het individu verbonden met een verleden dat hij of zij niet heeft meegemaakt. Deze connectiviteit is de basis voor elke cultuur.

Het familiegeheugen is op zijn beurt ingebed in (en doordrongen van) grotere kaders van verwantschap, lokale en regionale herinneringen, religie, natie, enz. Halbwachs besprak daarom eerst het collectieve geheugen van de familie, voordat hij verder ging met het beschrijven van het religieuze collectieve geheugen en dat van sociale klassen. Het familiegeheugen wordt ondersteund, maar ook gevormd, door verhalen, rituelen, huizen en andere *lieux de mémoire* waaronder artefacten als portretten, meubels, kleinoden, enzovoort. De tabaksdoos van grootvader, de zilveren lepel van oudtante, waren nuttige gebruiksvoorwerpen, maar werden monument door de ‘historical gaze’, de historische blik. Mijn stelling is dat in de loop der tijden de ‘genealogische blik’ het familiearchief transfigureerde van een nuttige verzameling in een cultureel erfgoed, waard en waardig om bewaard, uitgebreid en aan volgende generaties doorgegeven te worden. Dat doorgeven is een vorm van cultivering.⁴ Cultivering van een object heeft niet alleen cognitieve aspecten (wat lees ik in het document?), maar omvat ook zowel affectieve waardering als conatieve zingeving. In de *affective mode* schenkt iemand aandacht aan een object en selecteert het uit zijn omgeving. Daardoor krijgt het object een nieuwe betekenis. Het conatieve aspect van betekenisconstructie verwijst naar de uitkomst van de cognitieve kennisverwerving en de affectieve aandacht: de intenties, het doel dat de gebruiker in de betekenis van het object weerspiegelt ziet. De uitkomst, het doel van – bijvoorbeeld – de omgang met oude familiefoto’s kan zijn het bevestigen en versterken van het familieverband, van de continuïteit in de familie. In de wereld van vandaag is voor de jongere generatie het doel van het mee-delen van digitale foto’s: interactie en *peer bonding*. Door cultivering worden betekenissen geschapen.

¹ Licht bewerkte tekst van een voordracht in de workshop *Familieschatten. De bronnenrijkdom van vroegmoderne familiearchieven*, georganiseerd door het Rijksarchief en de onderzoeksgroep Nieuwe Tijd van de KU Leuven, 3 september 2019 in het Arenbergkasteel te Heverlee.

² KETELAAR E., *Archives, memories and identities*, in BROWN C. (ed.), *Archives and recordkeeping. Theory into practice*, London, 2014, p. 131-170.

³ HALBWACHS M., *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1925, p. 151.

⁴ KETELAAR E., *Levend archief*, in WAALWIJK H. & WETERINGS J. (ed.), *Spreken is goud. Oraties en colleges van hoogleraren... en de archivaliek. Jaarboek 2008 Stichting Archiefpublicaties*, 's-Gravenhage, 2009, p. 15-27; KETELAAR E., *Cultivating archives*, in *Archival science*, 2012, 12, p. 19-33.

Zoals de Amerikaanse socioloog Rochberg-Halton schreef: “As living signs, objects must be cultivated to retain their significance; as cultivated objects, things can grow in significance over time and take on new layers of meaning.”⁵ Dat leidt er toe om archivalia te zien niet als louter onbeweeglijke neerslag van handelen, maar als “performances of human agency, intention and action”.⁶

Vooral in de achttiende eeuw komen we het besef van de waarde van wat voorouders hebben gedaan en in geschrifte nagelaten, in verschillende vormen tegen.⁷ In familiearchieven worden nu behalve munimenta ook monumenta opgeborgen: een verjaarsgedicht, een reisjournaal, memoires, briefwisseling van particuliere aard enz. krijgen een plaats in het familiearchief naast de documenten met bewijswaarde, zoals eigendomsbewijzen, financiële stukken, diploma’s, contracten, enz. De grenzen tussen de munimenta en de monumenta zijn vloeiend. Het familiearchief wordt de schatkamer voor de eigen familie. Later wordt het familiearchief ook ontdekt door antiquaren en historici. Zo stelde baron Van Wassenaer in 1777 stukken uit het familiearchief ter beschikking van historici als Bondam, Te Water en Van Wijn (die in 1802 de eerste nationale *Archivarius* van Nederland zou worden). Van Wijn bedankte de archiefeigenaar wensend “dat van de meeste eerste familien luiden gevonden wierden zo communicatief als UHwelgeb. Wat zouden wij dan niet weten ‘t geen ons nu verborgen blijft.”⁸

Maar in het algemeen hadden archivariissen in de negentiende eeuw niet veel interesse in familiearchieven. Rijksarchivaris Bakhuizen van den Brink (1854-1865) kocht en kreeg van particulieren vele collecties, maar hij was alleen geïnteresseerd in publieke of semi-publieke documenten opgemaakt en ontvangen door ambtsdragers en andere publieke personen. Gevraagd om een oordeel over het archief van de Nederlands-Franse admiraal VerHuell (1764-1845) schreef Bakhuizen dat de familiecorrespondentie en de stukken over VerHuells huiselijk leven voor het Rijksarchief zonder waarde waren en vernietigd zouden kunnen worden of aan de familie teruggegeven “zoo er onder die familie leden zijn, die op alle bijzonderheden des beroemden man prijs stellen. En zulke zijn er”, voegde Bakhuizen toe.⁹ De particuliere stukken werden aan een neef (en biograaf) van de admiraal gegeven. Veel later, in 1930 en 1932, kwamen deze documenten in het Rijksarchief in Den Haag terecht.

De familiepapieren in het archief van de raadpensionaris Pieter Steyn werden na zijn overlijden (1772) en dat van zijn vrouw (1783) volgens testamentaire bepaling in verzegelde kisten gepakt die in 1787 voor honderd jaar in bewaring werden gegeven aan de Weeskamer in Haarlem, tegen een vergoeding van tienduizend gulden. Na honderd jaar moesten alle stukken vernietigd worden.¹⁰ In 1887 werden de kisten geopend. De inhoud bleek voor het grootste gedeelte uit staatspapieren te bestaan: die kwamen in het Rijksarchief. Maar de particuliere documenten werden vernietigd.

Dat er toch nog vele familiearchieven bewaard zijn, is te danken aan een aantal factoren. Als meerdere generaties op een plek hebben gewoond is de kans op behoud groter dan

⁵ ROCHBERG-HALTON E., *Meaning and modernity: social theory in the pragmatic attitude*, Chicago, 1986, p. 170.

⁶ CARBONE K.M., *Artists and records: moving history and memory*, in *Archives and records*, 2017, 38, p. 108.

⁷ KETELAAR F.C.J., *Archieven: munimenta en monumenta*, in GRIJZENHOUT F. (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*, Amsterdam, 2007, p. 85-107.

⁸ Nationaal Archief 's-Gravenhage, *Familie Van Wassenaer van Duvenvoorde* (3.20.87), inv. nr. 1562.

⁹ FRUIN R., *De gestie van Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink als archivaris des rijks 1854-1865 hoofdzakelijk uit zijne ambtelijke correspondentie toegelicht*, 's-Gravenhage, 1926, p. 49.

¹⁰ DE BOER-MEIBOOM W.E., *Inventaris van het archief van Pieter Steyn, 1749-1772*, Den Haag, 1979.

wanneer de archivalia voortdurend moeten verhuizen. We zien dat niet alleen bij families die een kasteel of landhuis bewoonden, maar ook bij een kooplieden- en bankiersfamilie als de Friese familie Kingma. De biograaf van de Kingma's noemt een tweede factor. Een familiearchief oefent een zekere 'dwang' uit: naar de mate waarin men zich gedraagt naar de beelden en modellen uit het eigen familieverleden, wordt het familiearchief belangrijker.¹¹ Ik kom daarop nog terug. Verder trekt een substantieel familiearchief meer archieven aan: familieleden deponeren hun archivalia bij die van de hoofdtak en erfdochteren nemen bij het huwelijk de familiepapieren mee naar het familiearchief van hun echtgenoten.

Vele familiearchieven zijn ontstaan uit genealogische belangstelling, beter gezegd: vele familiearchieven danken hun bewaring aan genealogische belangstelling. Dat was al zo in het ancien régime. De politiek-economische status van een geslacht hing samen met de sociale fictie van een ononderbroken lijn van aanzienlijke afkomst. Dat wordt in Nederland echter pas belangrijk als gevolg van de aristocratisering van het stedelijke patriciaat in de zeventiende eeuw en de daarmee samenhangende exclusiviteit van de familie.¹² Voordien was maagschap belangrijker dan de afstamming in vaderlijke lijn, onder meer vanwege de regels over bloed- en aanverwantschap van leden van de vroedschap en andere colleges. Regenten hielden een nauwkeurige genealogische boekhouding bij, niet alleen van het eigen geslacht, maar ook van andere families met wie huwelijksbanden bestonden of aangegaan konden worden. De familie Backer verzamelde genealogieën van 320 Amsterdamse families; een ander familiearchief (Bicker) bevat lijsten van familieleden en de door hen beklede ambten, teruggaande tot in de vijftiende eeuw en bijgehouden tot 1772. Voor een regent als Paulus Teding van Berkhout (1609-1672) vormden de stukken in het familiearchief niet alleen het bewijs van de verwerving en het beheer van het vermogen, maar dienden ze ook voor de aristocratische pretenties en ter bevestiging en bescherming van de eer van de familie. Hij bepaalde als eerste in zijn geslacht dat het familiearchief en de portretten aan de oudste zoon toekwamen.

Het aristocratische patriciaat in het ancien régime werd vanaf het midden van de negentiende eeuw nagevolgd door nieuwe groepen uit de gegoede burgerij, soms met steun van archivarissen. J.H. Scheffer, de eerste gemeentearchivaris van Rotterdam (1858), stichtte in 1883 de Vereeniging Het Nederlandsch Familie-Archief, die genealogisch onderzoek deed en ook archiefmateriaal verzamelde. Voor de publicatie van genealogieën diende het verenigingsorgaan het *Algemeen Nederlandsch Familieblad* dat drie keer per week verscheen. Scheffer overleed in 1886; zijn ondernemingen waren al eerder verkocht aan de beroepsgenealoog Vorsterman van Oyen, een van de oprichters van het Genealogisch-Heraldiek Genootschap De Nederlandsche Leeuw (1883). Genealogen als Scheffer, Vorsterman van Oyen en Van Epen (die in 1910 het *Nederlandsch Patriciaat*, het zogenaamde blauwe boekje, zou stichten) maakten stambomen en kwartierstaten voor hun cliënten, maar vele families lieten dat onderzoek liever over aan een familielid met antiquarische interesse. Het door deze verzamelde materiaal kon als grondslag dienen voor het familiearchief, vaak ook voor de familievereniging. Een van de oudste is de nog steeds bestaande 'familievereniging Van Oordt', opgericht in 1897, met als taken onder meer het naar vermogen zorg dragen voor de eer van de familie en de oprichting van een familiearchief.¹³

¹¹ NICOLAI N., *De genealogie van het voorwerp. Dierbare voorwerpen en familiecultuur bij de Kingma's te Makkum*, in BOEKHORST P., BURKE P. & FRIJHOFF W. (ed.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800. Een historisch/anthropologisch perspectief*, Meppel - Amsterdam - Heerlen, 1992, p. 285-318.

¹² KETELAAR, *Archieven : munimenta en monumenta*, p. 90-91.

¹³ *Algemeen Handelsblad* 5 februari 1887.

Voor vele, zich professionaliserende Nederlandse archivariissen echter, was een familiearchief geen archief. Had Samuel Muller in 1879 nog families als archiefvormers erkend, in 1893 sloot hij “de zoogenaamde familie-archieven” uit en in 1898 werd dat in de *Handleiding* van Muller, Feith en Fruin gecodificeerd. Familiearchieven, aldus de *Handleiding*,
*zijn doorgaans een conglomeraat van papieren en stukken, welke de verschillende leden van een geslacht [...] als private personen of in verschillende functiën, soms zelfs als verzamelaars van curiosa, in handen hebben gekregen en bewaard. De stukken van een familie-archief vormen geen geheel, zij zijn meermalen op de meest zonderlinge wijze bijeengekomen en missen het organisch verband van een archief in de beteekenis, daaraan in deze handleiding gegeven. De regels voor gewone archieven kunnen daarom op familie- of huisarchieven niet toegepast worden.*¹⁴

Dat belette sommige rijks- en gemeentearchivariissen niet om familiearchieven te verwerven. Zo verwierf het Rijksarchief in Friesland in 1900 het archief van de familie Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (32 meter); een jaar later werd het familiearchief Van Beijma thoe Kingma (19 meter) overgebracht, dat werd gevolgd door de archieven van de families Van Harinxma thoe Slooten (10 meter), Van Sminia (16 meter) en een groot aantal kleinere archieven.

Muller bleef echter op het traditionele standpunt staan :

*Private archieven behooren in strikten zin nauwelijks archieven te heeten; veeral zijn het verzamelingen van papieren van zéér verschillende aard, zonder bepaalde organisatie, gedeeltelijk zelfs zonder verband; dergelijke zaken behooren dus m.i. ook eigenlijk niet thuis in een openbaar archiefdepot.*¹⁵

Fruin en andere archivariissen van een jongere generatie dan die van Muller, wilden familie- en andere particuliere archieven wel als archief beschouwen en zij hadden geen principiële bezwaren tegen het opnemen van private archieven in openbare depots. In 1917 zette Fruin (inmiddels algemeen rijksarchivaris geworden) aan de rijksarchivariissen (onder wie Muller) uiteen dat een familiearchief in het algemeen niet in een openbaar archiefdepot thuishoort, mede omdat zo'n archief slechts beperkt openbaar is.¹⁶ Toch zijn er, stelde Fruin, vele familiearchieven die ambtelijke en semi-officiële documenten en papieren rakende de uitoefening van heerlijke rechten bevatten: die zouden wèl in een rijks- of gemeentelijk archiefdepot horen. Maar aangezien een familiearchief, volgens Fruin, een organisch geheel is, mogen die stukken niet van de rest gescheiden worden en behoort dus het gehele familiearchief naar een openbaar depot te worden overgebracht.

Liever nog zag Fruin dergelijke archieven opgenomen in een speciale bewaarplaats in particulier beheer. Zo'n depot kwam er in 1925 toen het Genootschap De Nederlandsche Leeuw een afdeling familiearchieven stichtte, letterlijk naast de deur van het Algemeen Rijksarchief aan het Bleijenburg in Den Haag. Daar kwamen al vrij gauw bijna veertig familiearchieven, deels in bruikleen van de buurman (het Rijksarchief), die familiearchieven ‘die voor de algemeene geschiedenis van minder belang zijn’ bij ‘De Nederlandsche Leeuw’

¹⁴ MULLER S., FEITH J.A. & FRUIN R., *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, Groningen, 1898, toelichting op paragraaf 3.

¹⁵ MULLER S., *Toespraak van den voorzitter*, in *Nederlandsch archievenblad*, 1915-1916, 24, p. 14.

¹⁶ *Nota van den algemeenen rijksarchivaris over het geheel of gedeeltelijk opnemen van familiearchieven in rijksarchiefdpots*, in *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*, 1918, 40, I, p. 59-66.

onderbracht. Vanaf 1929 financierde de rijksoverheid een aan het Rijksarchief verbonden wetenschappelijk archiefambtenaar die tevens werkzaam was bij de Leeuw. Het argument was dat het Genootschap door het beheer van familiearchieven de rijksarchiefdienst een belangrijke taak uit handen nam. In 1984 droeg het Genootschap (sinds 1933 Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde) het beheer van familiearchieven over aan het Centraal Bureau voor Genealogie.

Sinds 1917 wordt in Nederland algemeen aanvaard dat familiearchieven ook archieven zijn. In de *Nederlandse archiefterminologie* uit 1962 nog aarzelend, in het *Lexicon van Nederlandse archieftermen* van 1983 en onze *Nederlands-Vlaamse archiefterminologie* van 2003 duidelijker: 'een overgeleverde combinatie van archieven van personen die tot elkaar in familiebetrekking staan.'¹⁷

Het verband tussen de bestanddelen wordt dus bepaald door de familierelaties. In zo'n familiearchief kunnen zich ook ambtelijke stukken, (delen van) een bedrijfsarchief, van een marke, een leenhof, een heerlijkheid enz. bevinden. *Het conglomeraat ontward* is niet toevallig de titel van de in Nederland in 1984 gepubliceerde richtlijnen voor het inventariseren van familiearchieven. Juist die verscheidenheid maakt het familiearchief als eenheid zo aantrekkelijk. Of, zoals Engelen de Booy en Nouk Ruitenbergh — de *grandes dames* van het helaas niet meer bestaande Centraal Register van Particuliere Archieven CRPA — schreven: de inhoud van een familiearchief is onvoorspelbaar.¹⁸

Ik neem als testcase het familiearchief Bicker, berustende deels in het stadsarchief van Amsterdam, deels in het Nationaal Archief in Den Haag.¹⁹ Begin 2019 verscheen het boek *Wij zijn de Bickers!* door Simone van der Vlugt, enkele maanden nadat Mariëlle Hageman haar boek *De geschiedenis volgens Bicker 1746-1812* had gepubliceerd. Beide schrijfters hebben gebruik gemaakt van het familiearchief waarvan sedert 1956 een inventaris bestaat, met meer dan duizend nummers, van de hand van juffrouw Isa van Eeghen, adjunct-gemeentearchivaris van Amsterdam.

De oudste originele stukken in dit archief uit de zestiende en zeventiende eeuw laten zich typeren als: betreffende eigendom en bezit. Het gaat om testamenten, huwelijksvoorwaarden, boedelscheidingen, koop, overdracht en verpachting van landerijen, huizen en renten, stukken over vicarieën, schuldbekentenissen en wat processtukken. Opvallend onder de stukken uit deze twee eeuwen zijn een memorie uit 1566, getekend door Margaretha van Parma voor Pieter Bicker betreffende zijn zending naar Polen (inv. nr. 53), verder een aanstelling uit 1587 en een ander ambtelijk stuk uit 1589 (nrs. 63 en 71). Opvallend omdat ambtelijke stukken in een familiearchief doorgaans pas uit de achttiende eeuw dateren. Even zeldzaam voor de zestiende eeuw is het fragment van een memorieboek uit 1577, een *livre de raison* met recepten, aantekeningen van woonplaatsen van factors en andere zakelijke aantekeningen (nr. 612).

Ik schreef: de oudste originele stukken. Behalve originele stukken bevat het archief drie banden met afschriften van stukken uit de vijftiende en zestiende eeuw, die in de zeventiende eeuw zijn verzameld door Gerard Schaep (1599-1655). Ze zijn in het archief Bicker terecht gekomen door Schaep's kleindochter die in 1681 met Henrick Bicker trouwde. Het gaat min of meer om dezelfde genres als die welke onder de originelen vóórkomen,

¹⁷ *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, 's-Gravenhage, 2003, nr. 10.

¹⁸ DE BOOY E.P. & RUITENBERG G.M.W., *Zorg voor het familiearchief*, Houten, 1995, p. 12.

¹⁹ *Inventaris van het archief van de Familie Bicker en Aanverwante Families*, geraadplagd via archief.amsterdam/inventarissen/overzicht/195.nl.html.

plus wat bijzondere stukken als een wapendiploma en een adelsdiploma uit 1504 resp. 1520 voor Poppo Occo (de Amsterdamse mecenas en factor van de Fuggers), een Heidelberger doctorsbul uit 1592, genealogische aantekeningen sedert 1552, enz. Waar Schaep de originelen vond, is niet duidelijk; ze kunnen tot andere familiearchieven hebben behoord, ze waren in elk geval kennelijk zorgvuldig bewaard tot in Schaep's tijd. Schaep was antiquaar en vurig genealoog en verzamelde heel veel over zijn eigen familie en die van zijn vrouw. Hij wist in 1644 door list en overleg het archief Schaep uit handen van de oudste en rooms-katholieke tak van de familie los te krijgen. Hij spoorde zijn nakomelingen aan steeds goed voor het familiearchief te zorgen "ten dienste van ons Geslacht". Het familiearchief was de neerslag van Schaep's genealogische passie en zijn aristocratische ambities, die overigens ook tot uitdrukking kwamen in een in zijn opdracht geschilderde galerij van portretten van voorouders (Ahnen Galerie) waarvan sommige pure verzinsels waren.

Niet alleen van de familie Schaep kwam er materiaal in het familiearchief Bicker. In 1720 trouwde Jan Bernd Bicker met Johanna Sara Pels, dochter van de schatrijke Amsterdamse koopman-bankier-assuradeur Andries Pels. Bicker werd opgenomen in de firma Andries Pels en Zonen, wat later ook gebeurde met zijn zoon en de eveneens Jan Bernd geheten kleinzoon. Zo zijn stukken van de firma in het familiearchief Bicker terecht gekomen. Het is te weinig om van een werkelijk bedrijfsarchief te spreken, volkomen anders dan bijvoorbeeld de zakenarchieven in het familiearchief Brants die daar een derde van het familiearchief uitmaken.

Nog veel meer archief verwierf de kleinzoon Bicker van zijn grootmoeder Pels die in 1791 stierf. In haar testament vermaakte ze 'alle de documenten van de Famille en al hetgeene dat tot de Genealogie van dezelve eenigszints behoord, alsmede alle de Famille Portraits'²⁰ van zowel de familie Pels als Bicker. Wat het familiearchief Bicker heet, is in feite een conglomeraat waartoe ook stukken van de families Schaep, Pels, Geelvinck, Dedel, Six en nog een paar behoren. Een familiearchief heeft eigenlijk geen grenzen, omdat ieder een familie is.²¹

Ik noemde de Heidelberger doctorsbul. In de achttiende eeuw zien we nieuwe genres verschijnen, naast de vanouds bekende stukken die ik samenvatte als: betreffende eigendom en bezit. We komen bewijsstukken tegen als doctorsbullen, aanstellingen, grootboeken en andere financiële administratie. Maar daarnaast vallen egodocumenten op, als dagboeken, reisbeschrijvingen, paspoorten en particuliere correspondentie. Huwelijks- en lijkzangen (veelal gedrukt) komen in de zeventiende, maar vooral in de achttiende eeuw in grote getale voor. Ze zijn niet of niet meer nodig als bewijs, maar worden kennelijk bewaard vanwege hun emotionele waarde. Er zijn uiteraard mengvormen (bewijs- én gevoelswaarde). Zo begon bestuurder en staatsman Jan Bernd Bicker (1746-1812) – de kleinzoon die ik al noemde – met aantekeningen van de Amsterdamse vroedschapsvergaderingen in de woelige jaren van de Patriottentijd. Deze aantekeningen en vele andere stukken in het omvangrijke archief van deze Bicker zijn gevormd en bewaard enerzijds ter rechtvaardiging van Bicker's handelen in de Patriottentijd (anti Oranje) en de Bataafse Republiek (anti de radicalen), anderzijds als geheugensteun, als souvenirs, om het familiegevoel. Deze argumenten zullen gegolden hebben zowel voor Bicker zelf, maar vooral ook voor zijn nakome-

²⁰ Amsterdam, Stadsarchief, *Bicker* (195), inv. nr. 2.

²¹ TUCKER S., *The most public of all history: family history and heritage albums in the transmission of records*, doctoraatsproefschrift Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2009, p. 262 e.v., geraadpleegd via <https://dare.uva.nl/record/325290>.

lingen die het archief met piëteit en zin voor het verleden hebben bewaard tot het in 1916 aan het Rijksarchief in bruikleen werd gegeven.²² In 1954 werd het met de rest van het familiearchief door de familie geschonken aan het stadsarchief van Amsterdam, maar het deel in het Rijksarchief bleef daar als bruikleen.

Zo hebben we al verscheidene motieven genoemd om verscheidene genres in een familiearchief te bewaren. *Genres* zijn in de archiefwetenschap geïntroduceerd vanuit het vakgebied van *rhetorical genre studies*. Het tijdschrift *Archival Science* wijdde er in 2012 een aparte aflevering aan. Genres zijn patronen van communicatie – schriftelijk en niet-schriftelijk – overeenkomstig de normen van een bepaalde gemeenschap.²³ De in de aankondiging van deze workshop gebruikte term documenttype of de onder archivariissen gebruikelijke term ‘redactionele vorm’ dekken niet helemaal de lading die ‘genre’ heeft. Een genre is een sociale categorie, gekoppeld aan de verwachtingen en normen van een sociale groep. Genres bieden sociale gedragscodes, die enerzijds een bepaalde interactie stimuleren, maar die ook kunnen beperken. Een overlijdensannonce (genre) stimuleert een condoleancebrief (interactie), maar die moet voldoen aan bepaalde sociale normen.

In de oorkondenleer (diplomatiek) kennen we al vanouds de dispositieve oorkonde: het geschrift waarmee een bepaalde rechtshandeling wordt voltrokken en dat deel uit maakt van die rechtshandeling en niet puur als bewijs van die handeling. De verkoop van een huis kan niet mondeling geschieden, maar is belichaamd in de ondertekende en gedateerde koopakte. De akte is de essentie van de koop. Het genrebegrip omvat echter meer dan de dispositieve akten. Genres initiëren acties, mensen weten hoe ze op een bepaald genre moeten reageren. Het begrip past goed in de benadering van archivering als sociale praktijk.

In het genoemde nummer van *Archival Science* laat Fiorella Foscarini zien hoe *genre studies* en oorkondenleer verschillen, maar ook hoe ze elkaar kunnen aanvullen en verrijken.²⁴ De oorkondenleer erkent dat het normatieve systeem (wetten en regels) historisch bepaald is en ook veranderlijk in de tijd. Maar het blijft context en de invloed van buiten het document gaat in één richting. In genretheorie echter worden context en genre beschouwd als *co-constructing*, ze bepalen elkaar wederzijds. Zelfs genreregels die in wetten zijn vastgelegd, zijn niet immanent, want de mensen die ze toepassen of moeten toepassen hebben *agency*, d.w.z. ze kunnen gebruik maken van de vrijheid van handelen overeenkomstig – of juist in tegenstelling tot – sociale structuren.

Een voorbeeld.²⁵ Tussen 1865 en 1927 kon de ambtenaar van de burgerlijke stand in Nederland alleen een overlijden registreren als er een overlijdensakte bestond, ondertekend door een arts. Deze moest de doodsoorzaak specificeren, die vervolgens aan het Centraal Bureau voor de Statistiek werd gemeld. Omdat artsen wisten dat het certificaat zou worden gelezen door de ambtenaar van de burgerlijke stand en anderen, waren ze voorzichtig om de doodsoorzaak te verklaren, omdat dit voor nabestaanden gênant zou kunnen zijn. In 1927 werd het systeem veranderd. Voortaan moest de arts twee verklaringen indienen: het A-briefje (met een beknopte beschrijving van de doodsoorzaak) dat werd voorgelegd aan de ambtenaar van de burgerlijke stand en het B-formulier (met een uitgebreidere

²² Amsterdam, Stadsarchief, *Bicker* (195), inv. nr. 6.

²³ OLIVER G. & DUFF W.M., *Genre studies and archives. Introduction to the special issue*, in *Archival science*, 2012, 12, p. 373.

²⁴ FOSCARINI F., *Diplomatics and genre theory as complementary approaches*, in *Archival science*, 2012, 12, p. 389-409.

²⁵ BOWKER G.C. & STAR S.L., *Sorting things out. Classification and its consequences*, Londen, 1999, p. 141.

beschrijving van de doodsoorzaak) dat naar het Centraal Bureau voor de Statistiek ging (en nog steeds gaat). Deze wijziging grepen artsen aan om nu gevoelige medische gegevens te verstrekken, aangezien het B-formulier niet werd gelezen door de lokale ambtenaar van de burgerlijke stand. Dit leidde tot een aanzienlijke toename van gemelde gevallen van overlijden door syfilis, dementie, kanker en zelfmoord, terwijl sterfgevallen door een goedaardige tumor en secundaire ziektes zoals encefalitis en sepsis een daling vertoonden.

In de klassieke diplomatische benadering zouden we hier spreken van materiële valsheid van het doodsbriefje vóór de wijziging in 1927. Nagaan waarom de verandering optrad en welke verwachtingen de wijziging van het genre oproep, zijn vragen die niet op het terrein van de traditionele oorkondenleer en archivaliek liggen. Ze zijn echter bij uitstek vragen die genretheorie stelt en beantwoordt: zij is geïnteresseerd in het informele, soms subversieve handelen dat genres aanpast aan de wensen en mogelijkheden die in een bepaalde *community* worden ervaren. Genres veranderen onder invloed van steeds wisselende sociale, culturele en ideologische normen en waarden. Die zijn niet louter omgevingsfactoren (zoals in de oorkondenleer en de klassieke archivaliek), maar maken integraal deel uit, ze zijn ingebed in de productie en het gebruik van genres.

In de sociale groep – hier: de familie – gelden normen en waarden die het gedrag van familieleden (maar ook dat van buitenstaanders) conditioneren. Zoals Halbwachs schreef over de familieherinneringen: het zijn modellen en voorbeelden waaruit lering valt te trekken. De Leidse historica Judith Pollmann noemt het *scripts*, draaiboeken.²⁶ Iedere groep, iedere gemeenschap is een *community of memory* ingebed in haar verleden, een verleden dat door specifieke genres wordt gemedieerd. In die *mediation* worden archivalia uit het verleden verbonden met het heden, waarmee de identiteit van de gemeenschap wordt bepaald.

En omdat het familiegeheugen (zoals ik eerder schreef) is ingebed in (en doordrongen van) grotere kaders, gaan ook de archiefschepping en het archiefgebruik verder dan de grenzen van de familie. De geadresseerden zijn net als de afzenders en andere partijen betrokken in een intertekstueel genresysteem. Dit concept werd in de jaren 90 geïntroduceerd door Charles Bazerman, die schreef dat een genresysteem een

*ingewikkeld web van onderling verbonden genres [is], waarbij elke deelnemer een herkenbare handeling of beweging uitvoert in een of ander herkenbaar genre, dat dan kan worden gevolgd door een bepaalde reeks van passende genres als reactie door anderen.*²⁷

Bazerman heeft het concept gedemonstreerd in een analyse van de processen van het aanvragen en verlenen van een octrooi. Een octrooiaanvraag veroorzaakt een specifieke sociale actie waarbij stap voor stap verschillende deelnemers en genres betrokken zijn. Zo ook triggert een verzoek om een dagvaarding een reeks opeenvolgende genres die gemaakt en gebruikt worden door advocaten, rechters en partijen die direct of indirect betrokken zijn bij het proces. Het conceptualiseren van archiveringssystemen als genresystemen brengt 'het sociale' in archivering op de voorgrond en benadrukt wat Bazerman de multivoocaliteit van de tekst noemt.

Denk, bijvoorbeeld, aan al wat het overlijden van een familielid teweeg brengt. De familieleden in het sterfhuis, de dokter of lijkschouwer, de opgeroepen begrafenisondernemer – ieder weet wat er van hem of haar wordt verwacht. De dokter checkt of er een donor-

²⁶ POLLMANN J., *Memory in early modern Europe, 1500-1800*, Oxford, 2017, p. 20-46.

²⁷ BAZERMAN C., *Systems of genres and the enactment of social intentions*, in FREDMAN A. & MEDWAY P. (ed.), *Genre and the new rhetoric*, London, 1994, p. 97.

codicil is (genre 1) en hij maakt de verklaring van overlijden op (genre 2). Die wordt bezorgd op het gemeentehuis bij de aangifte van overlijden (genre 3). Zonder aangifte mag er geen begrafenis of crematie plaatsvinden. Van de opgemaakte akte van overlijden (genre 4) worden uittreksels verstrekt aan de nabestaanden (genre 5). Die hebben dat uittreksel nodig voor de raadpleging van het centraal testamenten register (genre 6), voor het opzeggen van de huur (genre 7), voor de uitkering van een levensverzekering (genre 8), enzovoort. Een notaris moet een verklaring van erfrecht opstellen (genre 9), waardoor de erfgenamen over de bankrekening kunnen beschikken. Intussen heeft de naaste familie de kennisgeving van het overlijden (*faire part*, doodsbericht) opgesteld en verspreid (genre 10). De eerste brieven van rouwbeklag komen binnen (genre 11) ... en zo gaat de *paper trail* verder. In korte tijd heeft het overlijden geleid tot elf elkaar opvolgende en onderling verbonden documentaire genres, volgens een deels ongeschreven scenario waarin elke deelnemer een handeling uitvoert in een bepaald genre, dat bepaalde reacties bij anderen oproept.

Bezien we tegen deze achtergrond de definitie in TEMAS van het brontype ‘overlijdensbericht’: ‘bericht waarbij iemands overlijden wordt bekendgemaakt.’ Het is geen onjuiste definitie, maar toch wel erg mager als we bedenken waarom en waardoor het overlijdensbericht opgesteld en verspreid wordt en welke plaats het overlijdensbericht inneemt in het zojuist geschetste genresysteem. TEMAS definieert discrete documenten en niet of nauwelijks dossiers in hun context (zoals de collegae in Québec wel deden in hun *Typologie des documents des organisations*).²⁸ Foscarini, in haar pleidooi voor wederzijdse bevruchting van genretheorie en oorkondenleer, noemt als sterke punten van de diplomatiek de precieze terminologie waarmee extrinsieke en intrinsieke elementen van documenten worden geïdentificeerd en beschreven. Daar kunnen genrestudies hun voordeel mee doen. Maar anderzijds zou de oorkondenleer (en, voeg ik toe: de archivistiek) zich meer reken-schap moeten geven van de sociale context van archivering (archiefschepping en archiefgebruik). Deze contextualiteit impliceert dat archivering in de maatschappij verandert, maar omgekeerd ook veranderingen in de samenleving ondersteunt. Dit noem ik de dualiteit van het archief: we construeren het archief en worden door het archief geconstrueerd. Zoals schrijver en curator Jorge Blasco Gallardo opmerkt: “archivering is de manier waarop we ons tot de wereld verhouden”.²⁹ En hij voegt eraan toe: “Door te leven archiveren we en worden we gearchiveerd.”

Vanuit die dualiteit gezien, zijn verreweg de meeste archief termen en definities van brontypen onvoldoende, omdat ze de sociale context achterhouden. Neem nummer 1 van de TEMAS lijst: ‘Aandeelbewijs: attest van het bezit van een bepaald aandeel in een zaak, eigendom of onderneming’. Juridisch in orde, maar voor de beschrijving en waardering van een aandeel in een familiearchief niet genoeg. Waarom kwam dat aandeel in bezit van die persoon of dat echtpaar en hoelang was het in de familie? Was het een aandeel in een familiebedrijf? Maakte het deel uit van de bruidsschat? Welke emotionele waarde had het aandeel? Leidde het tot meer aanzien (denk aan de aandelen die rijke Amsterdamse burgers kochten in zeventiende-eeuwse Hollandse inpolderingen), of tot voordeeltjes zoals een jaarlijkse uitstap naar de onderneming, geregelde aanvoer van producten ... enz. enz. Dit soort

²⁸ *Typologie des documents des organisations. De la création à la conservation*, GAGNON-ARGUIN L., MAS S. en MAUREL D. (ed.), tweede druk, Montréal, 2019.

²⁹ BLASCO GALLARDO J., *Ceci n'est pas une archive*, <https://revistafakta.wordpress.com/2013/12/17/ceci-nest-pas-une-archive-por-jorge-blasco-gallardo/> [Oorspronkelijk gepubliceerd in *Memorias y olvidos del archivo*, ESTEVEZ F. & DE SANTA ANA M. (ed.), Las Palmas de Gran Canaria, 2010, p. 11-19],

vragen probeert wat ik genoemd heb de *tacit narratives* in archiefstukken te achterhalen en de ‘semantische genealogie’ van het archief voor het voetlicht te brengen.³⁰

We moeten bedenken dat een familiearchief zoals ieder archief een constructie is. Wat heeft de familie willen archiveren en bewaren en wat heeft ze vernietigd. Denk aan gevoelige correspondentie, dagboeken, financiële stukken rond een faillissement. Het familiearchief weerspiegelt het beeld dat de familie van zichzelf wil geven. Timo de Nijs die het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij sedert het einde van de negentiende eeuw heeft onderzocht, concludeert dat de inhoud en vorm van een familiearchief, zelfs het bestaan alleen al, deel uit maakte “van het vertoog dat families over zichzelf hielden.”³¹ Dat is heel normaal. Mensen in hun omgang met objecten – meubels, kunst, foto’s, boeken, muziekinstrumenten, plakboeken en ook archieven – definiëren wie ze zijn, of waren of willen worden. Maar die identificatie behoort tot de *tacit narratives* van het familiearchief. Bij de beschrijving van een familiearchief en bij de typering van de bestanddelen ervan zou rekening gehouden moeten worden met (*casu quo* rekenschap afgelegd moeten worden van) de geconstrueerdheid van het archief die het gevolg is van het zelfbeeld niet alleen dat van de archiefvormers, maar ook dat van de nakomelingen die het archief bewaren of later schenken of deponeren bij een archiefinstelling.³² Die zelfbeelden worden gevormd in een naar tijd en plaats verschillende sociale context.

Ik bepleit het transparant maken van de sociale context – of liever contexten – waarin de archiefstukken zijn gecreëerd, gebruikt, misbruikt, geselecteerd, geordend, beschreven en gebruikt zijn.³³ Daarmee worden de *scripts* zichtbaar die eens golden in het genresysteem. Daarvoor is een strikt diplomatische of juridische beschrijving van de componenten van het familiearchief niet toereikend. Die moet aangevuld worden – soms vervangen worden – door een nieuw narratief dat vaak ook letterlijk een verhaal kan zijn of meerdere verhalen die door familieleden, archivariissen en anderen worden toegevoegd. Hiertoe zijn zeer geschikt de sinds kort in de archivalistische literatuur voorgestelde relationele beschrijvingssystemen.³⁴ Hiermee kunnen, anders dan in een traditionele hiërarchische beschrijving, de sociale en historische context van een archiefstuk en de relaties met verschillende *stakeholders* worden beschreven. Dit werkt vooral in een digitale omgeving en wanneer meerdere instellingen samenwerken. Simpel gezegd: de beschrijving van een stuk in archief A bevat *links* naar *scope notes*, transcripties, commentaar en andere stukken in dat archief, maar ook naar objecten in de externe collectie B, naar commentaar van gebruikers op website C, naar video op website D, enz. U vindt dit tot op zekere hoogte uitgewerkt in het niet lang geleden door de International Council on Archives verspreide ontwerp van een nieuwe standaard voor multidimensionale beschrijving ‘Records in contexts’ (let op het

³⁰ KETELAAR E., *Tacit narratives: the meanings of archives*, in *Archival science*, 2001, 1, p 131-141, herdrukt in *Toegang. Ontwikkelingen in de ontsluiting van archieven. Jaarboek 2001 Stichting Archiefpublicaties*, THOMASSEN T., LOOPER B. en KLOOSTERMAN J. (ed.), ‘s-Gravenhage, 2001, p. 68-75.

³¹ DE NIJS T.A.H., *In veilige haven: het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij, 1815-1890*, Nijmegen, 2001, p. 33.

³² FISHER R.C., *Donors and donor agency: implications for private archives theory and practice*, in *Archivaria*, 2015, 79, p. 91-119 onderscheidt creator, steward en donor. Zie ook DOUGLAS J., *A call to rethink archival creation: exploring types of creation in personal archives*, in *Archival science*, 2018, 18, p. 29-49.

³³ KETELAAR, *Tacit narratives*, p. 136.

³⁴ YEO G., *Continuing debates about description*, in *Currents of archival thinking*, MACNEIL H. & EASTWOOD T., second edition, Santa Barbara, Cal., 2017, p. 179-183; KEITEL C., *Zwölf Wege ins Archiv. Umriss einer offenen und praktischen Archivwissenschaft*, Stuttgart, 2018, p. 182-185.

meervoud!) of RiC.³⁵ Het model erkent dat de contexten waarin archivalia ontstaan en door de tijd heen gebruikt worden, dynamisch en complex zijn. Het model stelt een manier van contextuele beschrijving voor om zodoende verschillende perspectieven en verschillende toegangsmogelijkheden te bieden. De beschrijving van een archiefstuk volgens RiC maakt het netwerk van aan elkaar gerelateerde actoren, documenten, functies en processen én hun contextuele geschiedenis transparant.

Ik zou nog een stap verder willen gaan en, zoals gezegd, aan de beschrijving willen koppelen ook de verhalen over en de uitleg van de beschreven stukken. Daarmee komen de stukken in het familiearchief pas goed tot hun recht en kunnen ze hun functies als genresysteem – als eenheid in verscheidenheid — optimaal vervullen.

³⁵ International Council on Archives, 2023. *Records in Contexts–Conceptual Model (RiC-CM)*, 1.0, geraadpleegd via www.ica.org/resource/records-in-contexts-conceptual-model/.

Deze bundel verkent de rijkdom en complexiteit van documenttypes die ontstonden in stedelijke en familiale context in de vroegmoderne tijd. Vanuit een brontypologische benadering onderzoeken de bijdragen hoe uiteenlopende documenten – zoals stadsrekeningen, schepenregisters, resolutieboeken, brievenkopijboeken en receptenschriftjes – vorm kregen, gebruikt en bewaard werden, en hoe hun betekenis evolueerde doorheen de tijd. Documenten worden daarbij niet los van hun context bestudeerd, maar als onderdelen van bredere administratieve praktijken en maatschappelijke processen. Aandacht gaat uit naar de sociale en politieke omstandigheden waarin documenten werden opgesteld, hergebruikt of geherstructureerd, en naar de keuzes die archiefvormers, -beheerders en latere generaties maakten in functie van selectie, bewaring, ordening en ontsluiting.

De bijdragen in deze bundel kwamen tot stand naar aanleiding van twee studiedagen die in 2019 door het Rijksarchief werden georganiseerd in het kader van het BRAIN-be project TEMAS (Thesaurus of Early Modern Archival Sources). Ze illustreren hoe brontypologisch onderzoek bijdraagt aan een dieper inzicht in de historische en sociale context van archiefdocumenten, én hoe de combinatie van verschillende documenttypes nieuwe perspectieven kan openen, ook binnen multidisciplinair onderzoek.

Illustratie op de omslag: Trompe l'oeil-schilderij van Cornelis Brisé, 'Documenten betreffende de Thesaurie der Stad Amsterdam', 1656 (Amsterdam Museum, SA 3024).

